

УДК 81'276.3–053.2.001.11

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2022-103-1-99-108>

РІДНА МОВА ЯК ДУХОВНА СИЛА НАРОДУ

Л. А. Карпець

ORCID 0000-0002-4263-7806

Н. Ю. Лінченко

ORCID 0000-0001-5185-7790

У статті обґрунтована проблеми духовного розвитку особистості через призму мови. Акцентується увага на важливості поняття «рідна мова» як смислової домінанти і домінанти духовної. Виокреслюється, що не лише людина впливає на мову, але й мова формує особистість. Мова – це форма культурного й національного життя, через неї розкриваються національні ознаки, культура, ступінь свідомості, внутрішній світ людини, її соціальний статус, заняття певним видом діяльності тощо.

Представлені погляди та думки відомих науковців про рідну мову, рідне слово, про входження через мову в суспільство, в якому живеш, в його культуру. Розглянуто бачення на проблему рідної мови учених Івана Огієнка, Надії Бабич, Юрія Шевчука та інших.

Виокреслений екзистенціал «материнська мова» підкреслює одну із найважливіших особливостей української мови – зв'язок з лоном матері-неньки, матері-землі, належність до роду людського. Запропоновано бачення рідної мови і поняття мови по крові. Мова по крові не стоїть в опозиції до материнської мови, а навпаки, підкреслює кровну спорідненість, їх взаємозв'язок, взаємопроникнення. Символ крові засвідчує життєтворення, спільність витоків, долю людського роду.

Доведено, що в освітній реальності мова набуває особливого значення, оскільки є транслятором знань, навичок, інформації, професійної компетентності, стилю життя. Саме їй належить роль мовного регулятора у формуванні майбутньої особистості. Потрібно правильно будувати мовний підхід, щоб дитина сама прагнула ще більше пізнавати мову предків, пишалася нею, спробувати це створити модним мовним явищем. Оволодіння українською мовою учнями шкіл сприяє залученню до надбань культури українського народу, виробляє комунікативні вміння і навички, культуру мовлення, розширює освітній простір особистості.

Ключові слова: духовна культура, рідна мова, генетичний код, материнська мова.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ключова роль мови у розвитку духовної культури є незаперечним фактом, бо саме через мову розкривається найповніший літопис духовного життя народу. Одна із важливих особливостей мови – належність до роду людського, генетична пам'ять, інструмент відповіді на запитання: «хто ти?» Це соціокультурний механізм зв'язку минулого, сучасного, майбутнього. Відомий філософ Вільгельм фон Гумбольдт зазначає: «Мова є ніби зовнішнім виявом духу народу; мова народу і є його дух і духом народу є його мова – важко уявити собі щось більш тотожне» (Гумбольдт, с. 68).

Сьогоднішня ситуація в країні доводить, що дух народу і його мова набувають нових рис, нового малюнка, демонструючи неабиякий інтерес до витоків того світу, який є всередині нас. Духовна культура формує особистість, її погляди, світогляд, ціннісні орієнтації. Усе, що створює народ, знаходить своє вираження в мові.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми духовного розвитку особистості, пізнання мовного світу як енергетичної сили людської діяльності, як коду народної мудрості, ментальності – актуальні теми сучасних наукових студій. Об'єктивують значний інтерес до питань духовної культури В.П. Андрущенко, Є.К. Бистрицький, І.В. Бойченко, М.М. Бровко, Л.В. Губерський та інші. Питання мови як духовно-національного феномену виокреслюють у наукових розвідках Н.Д. Бабиц, Л.І. Мацько, О.Д. Пономарів, О.А. Сербенська, І.Д. Фаріон та інші.

Вивчення літератури, що стосується основних аспектів теми цієї наукової розвідки, свідчить про те, що багато авторів порушують питання духовної культури, але на сьогодні важливим є те, щоб більш детально сфокусуватися на проблемі мови й духовності.

Мета статті – виокреслити основні аспекти духовної культури через призму рідної мови.

Виклад основного матеріалу. З давніх-давен наш народ надавав великої ваги мові, силі людського слова. Люди вірили, що слово може бути спрямованим як на добро, так і на зло. Не випадково усна народна творчість, яка сягає своїм корінням у сиву давнину, передає усю могутню силу слова. Про це свідчать прислів'я та приказки: «Слово – не стріла, а глибше ранить», «Гостре словечко коле сердечко», «Ласкавими словами й гадюк чарують», «Сказаного й сокирою не вирубаєш». Звідси впливає, що прислів'я, фразеологізми, певні вислови – це величезна матриця слів, яка вміщує еволюційну пам'ять людини.

Кожна родина передавала у спадок своїм дітям традиції сім'ї, роду, і таким чином зберігався генетичний код родоvodu. Народні пісні, колядки, щедрівки зберігають духовні животоки національної мови. Батьки через слово виховували у дітей повагу до старших, прищеплювали почуття обов'язку, формували мовленнєвий етикет. Сьогодні нам здаються дивними привітання: «Здоровенькі були», «Доброго здоров'я», «Мир дому вашому». Вдумаємося тільки у ці фрази: люди зичать один одному здоров'я, добра, миру. Чому нині ми майже не чуємо таких побажань? Невже народна душа бідніє, падає в своїх духовних силах? Бо мова – це й вияв духовності. Колись у селах віталися навіть до незнайомих людей. Ці традиції передавалися з покоління в покоління через слово, вислів, пісню. Про закладений генетичний код привітань кожної з націй говорять і роздуми Б. Кассен, яка трактує за допомогою перекладу ці одиниці мовленнєвого етикету. Наведемо декілька прикладів: грецьке слово для привітання *khairé* буквально означає «радій, отримуй задоволення, звеселися». Коли люди так вітаються, вони кажуть не «бажаю тобі гарного дня» чи «нехай день буде добрим», а «радій». Латиняни при зустрічі чи прощанні говорять: *Vale* – «нехай тобі буде добре», «здоров будь». Коли вітаються івритом чи арабською, то кажуть *shalom, salam* – мир тобі» (Кассен, с. 18). Таким чином, кожна мова описує своє сприйняття світу, яке закладається у генетичній пам'яті людства.

Як бачимо, мова надає людині багато можливостей, щоб ввічливо привітатися і попрощатися, чемно подякувати, щиро попросити вибачення, вдало відреагувати на слова та запити співрозмовника. Володіння цим мовним багатством та вміле його використання допомагає людині створити бажаний імідж, забезпечує успіх.

Мова є універсальним засобом не лише отримання і передання знань, інформації, але є і вагомим засобом життєдіяльності людини і суспільства. Ще один мовний генетичний код народу – це його пісня. Здавна матері складають колискових пісень, у яких передають інформацію про довкілля. Це, напевне, найніжніші переливи, які передає мати своїй дитині. Їхню мову можна порівняти зі «цвітом уст» (за М. Гайдеггером). «Придивіться: дитина, яка за фізіологічними та психологічними даними ще не повинна бачити і чути (десь на другому тижні життя), «вслухатиметься» в мелодію маминої пісні. Ще задовго до її фізіолого-психічної здатності розуміти мову, слово, вона «розуміє» колискову, її мелодію, ритм... Як це важливо, щоб саме мамин голос вводив дитя у мелодію рідної мови» (Бабич, с. 216). Через пісню передавалася інформація багатьох поколінь. Певні історичні події впливали на зміст пісень. Сьогодні пісні – це зброя. Багато композицій наповнені патріотизмом, навіть сарказмом, чорним гумором та позбавлені

коректності до ворога. Нової сили набирають давно забуті історичні мотиви. Як приклад, пісня «Червона калина» з часів козаччини XVII століття, записана в епоху національного відродження у XIX, оброблена в часи української революції на початку XX століття нині звучить на цілий світ різними мовами.

Варто зазначити, що не лише людина впливає на мову, але й мова формує особистість. Мова – це форма культурного й національного життя, через неї розкриваються національні ознаки, культура, ступінь свідомості, внутрішній світ людини, її соціальний статус, заняття певним видом діяльності тощо.

Мовлення людини дозволяє ідентифікувати її у світі: за національністю, соціальним статусом, професією і уподобаннями. Не випадково з'явилося таке народне прислів'я: «Заговори, щоб я тебе побачив». Тим самим слово є для свідомості найвиразнішим показником здійснення акту пізнання, одночасно справжнім актом думки і точним свідченням ступеню її розвитку (Потебня, с. 444).

А чи завжди українська мова репрезентувала свою країну на міжнародній арені? Чи зберігається вона в стратегічних царинах спілкування? Роздумуючи над питаннями репрезентації української мови в освітній реальності, Ю. Шевчук, лектор української мови Колумбійського університету, зазначає, що протягом останніх років кількість студентів, які вивчають українську мову в університетах США, скорочується у порівнянні з дев'яностими роками. Так, якщо раніше на кожному із чотирьох курсів української літньої школи Гарвардського університету навчалося по двадцять студентів, на сьогодні ж залишився тільки один загальний курс «Українська для читання», на якому навчається сім-дев'ять студентів. До того ж лектор зазначає, що нове покоління західних експертів з України не вважають за потрібне вивчати українську, адже знають, що «ефективнішим ключем до України є російська» (Шевчук, с. 41). Звідси впливає і відсутність потреби у викладачах української мови в університетах США, Канади чи інших країн. Зокрема, за останні десять років у США лише один раз оголошувався конкурс на посаду професора з української мови.

Ще один аспект, на який мусимо звернути увагу. Тисячі студентів з інших країн світу щороку здобувають вищу освіту в Україні переважно російською мовою, «поширюючи в світі не українську, а російську культуру і впливи» (Шевчук, с. 40). І не можна не погодитися з Ю. Шевчуком, що зацікавлення світу певною мовою, її популярність в освітньому просторі завжди додає їй ваги й престижу на Батьківщині.

Народна мудрість говорить: «Скільки я знаю мов, стільки я і людина» або «Скільки знаєш мов, стільки разів ти багатий». Але варто пам'ятати, що

багатство починається з рідної мови, з тієї, що генетично закладена батьками. Відомий педагог В. Сухомлинський писав: «Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злиденність душі, стає безбатченком» (Сухомлинський, с. 279). Досить часто людина, вийшовши за поріг батьківського дому, забуває й про рідну мову. Таку картину можна спостерігати, коли люди від'їжджають з невеликого містечка або села до великого (російськомовного) міста. Ще на зупинці вони можуть з рідними спілкуватися українською, а сівши в транспорт, починають говорити російською. Звичайно, прекрасно, коли людина знає декілька мов, може вільно ними спілкуватися, страшнішим є те, що людина соромиться рідної материнської мови. Ця тенденція «масовості» призводить до звуження активного словника, інтерферентних явищ.

З часу війни відбуваються певні зміни і в спілкуванні між людьми. Усе частіше чуємо, як люди принципово починають говорити українською, вбачаючи в цьому престижність і приналежність до свого роду. Можливо це і є той зв'язок «з рідною землею, і з власним генотипом, і з сотнями поколінь українських предків?!» (Бабич, с. 32).

А саме мова є одним із ключових компонентів побудови моделей світу. Вона може впливати на те, як індивід сприймає реальність і реагує на неї. Знання про людину закладено передусім у її мові як своєрідному генетичному коді.

Саме з рідної мови розпочинається входження людини у світ знання і освітньої реальності. Материнська мова успадковує онтоантропологічну премудрість, у якій архетип Слова тлумачиться не просто як мовний засіб, а як Логос – розумний принцип мовної свідомості нації, в який закладено наочне та абстрактне бачення буття. Рідна мова – це мова культури, в контексті якої виховується дитина (людина). Ідею рідної мови виокреслив В. фон Гумбольдт, яку продовжив Вайсгербер у роботі «Рідна мова і формування духу» (1928–1929). Він сформулював мовний закон людства і закон рідної мови.

До теми рідної мови звертається відомий філософ, культуролог, науковець І. Огієнко. У 30-х роках ХХ століття з'явилася його праця «Наука про рідномовні обов'язки». Це катехизис для вчителів, батьків, дітей, духовенства, робітників пера, широкого громадянства. І. Огієнко розумів, що саме від батьків залежить, якою виросте дитина. Вимоги до виховання дітей дошкільного віку викладено у XIV «Батьки й рідна мова» та XV «Мати й рідна мова» розділах. Науковець закликає батьків виховувати дітей рідною мовою, «бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей... Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині. Найцінніший ґрунт для духовного

виховання сильного характеру – то рідна мова» (Огієнко, с. 31). І. Огієнко розумів, що саме всмоктана мова з молоком матері формує генетичний код дитини. Він зазначав, що жінка є чутливішою до мови і тому впливає на мовне виховання дітей. Серед обов'язків матері вчений виділяє такі: кожна мати перші п'ять років життя дитини повинна розмовляти з нею тільки своєю рідною мовою; кожна свідомо мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, залишиться в неї на ціле життя за мову «матірню», – за наймилішу мову цілого світу; кожна свідомо мати подбає, щоб у неї в хаті на почесному місці висіла таблиця: «Шануйте рідну мову!» з десятима рідномовними заповідями» (там само, с. 32).

Роздуми І. Огієнка довго були табу для філософського, культурологічного, філологічного наукового звернення. Повернення його спадщини в поле української сучасної гуманітарної думки на сьогодні є надзвичайно актуальним.

Вважаємо, що поняття «рідна мова» аналогічне «мові по крові». Такий аналог лише починає набувати сенсу. Мова по крові не стоїть в опозиції до материнської мови, а навпаки, підкреслює кровну спорідненість, їх взаємопроникнення. Юліан Дзерович підкреслював: «Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація». Кров як фактор і символ життєтворення свідчить про спільність витоків, долю людського роду. Вона, як вважає Л. Газнюк, свідчить про «універсалізацію всього в одному і одного в усьому. Кров символізує життя, це субстанція активності й цінності. Кров, як складова соматичного буття людини, «кров у своїй символічній багатоманітності маркує життєві ситуації, серед яких сама цінність життя, як священного дару, здоров'я і гармонійної довершеності, як повнокровність, людина на межі життєвої напруги і щирості – клятва крові, родинні зв'язки – однієї крові, генетична й соціальна спадковість – знатна кров, злочин, смерть, всілякі негаразди – пролита кров» (Газнюк, с. 138).

Кров підтверджує онтологічну спорідненість усіх людей і єдність їх по крові. Хоча як тоді розуміти вислів Кіплінга вустама Мауглі: «всі ми брати по крові?» Брати по природі, природному бутті? Кров як джерело життя істоти й людини? Спільність у тому безумовному факті, що й дитя людини й тварини про своє народження сповіщають світ криком, як першим кроком мови? Спорідненість людей по крові інтерпретується і в художній прозі. Так, М. Дочинець про вибори до сейму Карпатської України, коли майже всі проголосували за Україну, наголосив: «То був клич крові» (Дочинець, с. 266). А вислів М. Стельмаха «Кров людська не водиця – проливати її не годиться» став сьогодні уже кликатим.

Мовний феномен споконвіку слугує своєму носієві засобом пізнання світу і світосприйняття. В. Жайворонок зазначає, що світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку його пізнає та освоює: «Картина світу – це те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності <...>. Світ – це сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ...» (Жайворонюк, с. 9). За межами родинного світу є ще світ вулиці, довкілля, який також має мовний вплив на дитину, може розширити її освітню реальність як позитивно, так і негативно. Звичайно, дитину треба готувати до «виходу у світ», привчати виокреслювати для себе позитивні й негативні моменти.

Пізнанням мовного світу для дітей стає школа. Саме їй належить роль мовного регулятора у формуванні майбутньої особистості. Потрібно правильно будувати мовний підхід, щоб дитина сама прагнула ще більше пізнавати мову предків, пишалася нею, спробувати це створити модним мовним явищем. Звичайно, світ не стоїть на місці, розвиваються технології, то і мову потрібно принатурювати до сучасного стилю життя, але зі збереженням генетичного коду. Мову потрібно вивчати не тільки за книжками, сучасними підручниками чи газетами та журналами, мова – це ще більший простір. Мова – це і бабусина казка, спогад про обряд, дідова розповідь про ремесло. Доки живе ще старше покоління, потрібно встигнути черпати те джерело, ту жилу, яка зможе напувати багатьох нащадків.

Оволодіння українською мовою учнями шкіл сприяє залученню до надбань культури українського народу, виробляє комунікативні вміння і навички, культуру мовлення, розширює освітній простір особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Рідна мова – це духовна сила народу, втрата якої змінює енергетичний простір людської діяльності, а втрата зв'язку з традиціями позбавляє народ самотності. Внутрішній світ – це наше мовлення. Саме з рідної мови розпочинається входження людини у світ. Рідна мова успадковує онтоантропологічну премудрість: мова як генетична пам'ять, інструмент відповіді на запитання: «хто ти?» Рідна мова виконує особливу духовну місію, репрезентуючи неповторне джерело, з якого черпаємо усе надбання наших предків.

Духовний прогрес народу неможливий без глибокого пізнання рідної мови, її витоків, тому перспективним вбачається подальше вивчення цього наукового бачення.

Література

1. Бабич Н. Д. Магія слова для всього живого: Мовно-народознавчі наукові студії. Чернівці: Букрек, 2012. 384 с.
2. Газнюк Л. М. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття: [монографія]. Київ : ПАРАПАН, 2008. 368 с.
3. Гумбольдт В. Избранные работы по языкознанию / Пер. с нем. и предисл. Г.В. Рамишвили. Москва: Прогресс, 1984. 400 с.
4. Дочинець М. Лад. Мукачєво: Карпатська вежа, 2014. 560 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
6. Кассен Барбара. Більше однієї мови; [пер. з фр. С. Желдак]. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 64 с.
7. Карпец Л. А. Концепт «МАТЕРИНСЬКА МОВА» і навколо нього. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 10. Т. 2. С. 21–24.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Київ: Ярославів Вал, 2014. 56 с.
9. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. Москва: 1976. 487 с.
10. Сухомлинський В.О. Гармонія трьох начал. Вибр. тв. Київ: Радянська школа, 1977. 570 с.
11. Шевчук Ю. Мовна шизофренія. Брустури: Дискурс, 2015. 60 с.

References

1. Babych, N. D. (2012). *Mahiiia slova dlia vsoho zhyvoho* [The magic of the word for all living things]. *Movno-narodoznavchi naukovi studii*. Chernivtsi: Bukrek (ukr).
2. Hazniuk, L. M. (2008). *Filosofski etudy ekzystentsialno-somatychnoho buttia*: [monohrafiia] [Philosophical etudes of existential-somatic existence: [monograph]. Kyiv: PARAPAN (ukr).
3. Gumboldt, V. (1984). *Izbrannye raboty po jazykoznaniju* / Per. s nem. i predisl. G.V. Ramishvili [Selected works on linguistics / Translated from German by G.V. Ramishvili]. Moskva: Progress (rus).
4. Dochynets, M. (2014). *Lad* [System]. Mukachevo: Karpatska vezha (ukr).
5. Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy* [Ukrainian ethnolinguistics: Essays]. *Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv : Dovira (ukr).
6. Kassen, B. (2016). *Bilshе odniiei movy* [per. z fr. S. Zheldak] [More than one language [trans. from Fr. by S. Zheldak]. Kyiv : DUKH I LITERA (ukr).
7. Karpets, L. A. (2017). *Kontsept “MATERYNSKA MOVA” i navkolo noho* [The concept of “MOTHER TONGUE” and around it.]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*, 10, 2, 21–24 (ukr).
8. Ohienko, I. (2014). *Nauka pro ridnomovni oboviazky*. [The science of native language responsibilities]. *Ridnomovnyi katekhizys dlia vchyteliv, robitnykiv pera*,

- dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokooho hromadianstva. Kyiv : Yaroslaviv Val (ukr).
9. Potebnia, A. A. (1976). Jestetika i pojetika [Aesthetics and poetics]. Moskva (rus).
 10. Suhomlynskyi, V. O. (1977). Harmoniia trokh nachal [Harmony of three principles]. Vybr. tv. Kyiv: Radianska shkola (rus).
 11. Shevchuk, Yu. (2015). Movna shyzofreniia [Speech schizophrenia]. Brustury: Dyskurs (ukr).

NATIVE LANGUAGE AS THE SPIRITUAL POWER OF THE PEOPLE

L. A. Karpets, N. Yu. Linchenko

The article substantiates the problems of the spiritual development of the individual through the prism of speech. Attention is focused on the importance of the concept of “native language” as the semantic dominant and the dominant of the spiritual.

The views and opinions of famous scientists about the native language, native word, about entering through the language into the society you live in, its culture are presented. The vision on the problem of the native language of scientists Ivan Ohienko, Nadezhda Babych, Yuri Shevchuk, and others are considered.

The delineated existential “mother tongue” emphasizes one of the most important features of the Ukrainian language – the connection with the bosom of birth mother, mother earth, belonging to the human race. The vision of the native language and the concept of language by blood are proposed. Speech by blood does not stand in opposition to the mother tongue, but on the contrary, emphasizes blood kinship, their interconnection, and interpenetration. The symbol of blood testifies to life creation, the commonality of origins, and the fate of the human race.

It is proved that in educational reality, language acquires special importance since it is a translator of knowledge, skills, information, professional competence, and lifestyle. It has the role of the language regulator in the formation of the future personality. Mastering the Ukrainian language by school students contributes to the involvement of the Ukrainian people in the achievements of culture, develops communication skills, the speech culture, and expands the educational space of the individual.

Keywords: *spiritual culture, native language, genetic code, mother tongue.*

Карпець Любов Анатоліївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури (м. Харків, Україна). E-mail: lubo.karpets@gmail.com

Karpets Lubov Anatoliivna – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of Ukrainian and Foreign Languages Department at the Kharkiv State Academy of Physical Culture (Kharkiv, Ukraine). E-mail: lubo.karpets@gmail.com

Лінченко Наталя Юріївна – старший викладач кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури (м. Харків, Україна). E-mail: ukr.in.mova@gmail.com

Linchenko Natalia Yurievna – Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages of the Kharkiv State Academy of Physical Culture (Kharkiv, Ukraine). E-mail: ukr.in.mova@gmail.com